

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 9.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****SWITSHURIWA SWA A NA B**

- 1.1 Mincino.√ /swakudya.√ /vuvatli.√ vurhungi na vuluki.√
(Mukamberiwa u ta nyika tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.2 Ku dyondzisiwa ku sweka swakudya swa xintu.√
Ku vona mintlangu ya xintu yo hambanahambana.√
Ku tiphina hi swakudya swa xintu.√
Rirhandzu na mafundha ya vanhu va le ka Xikotikoti.√
(Nhlamulo yin'we ntsena). (1)
- 1.3 1.3.1 Mhaka yo vilerisa swinene.√√ (2)
- 1.3.2 Ku tiyisela.√√ (2)
- 1.3.3 Ku pyopyiwa.√√ (2)
- 1.4 Malwandla.√ (1)
- 1.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi yima na yona hikuva munhu a nga kayela swilo swa kahle loko a yingisela lava va taleriweke hi ku sola.√√ (2)
- 1.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri kombisaka loko a tsakela kumbe a nga tsakeli mavonelo ya Khombomuni, kutani a seketela nhlamulo ya yena.
Xikombiso: **A ndzi ya tsakeli**, hikuva exipilongo na kona switele swo hungasa hi swona.
Xikombiso: **Ndza ya tsakela**, hikuva exipilongo a ku na swo hungasa swo tala swa manguva lawa.√√
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (2)
- 1.7 24 Ndzhati.√ (1)
- 1.8 Hileswi a lava leswaku ntukulu wa yena a ya dyondza no vona hilaha va tiphinaka hakona hi siku ro tlangela ndhavuko laha tikweni tanihi Vatsonga-Machangana.√√ Ku komba ntukulu wa yena mfuwo na ndhavuko wa yena.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena). (2)
- 1.9 C.√ /Ku hungasa hi ku banana no rhuketelana.√ (1)

- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena a tlhela a ma seketela.
Xikombiso: Ndzi nga vilela/khunguvanyeka/hikuva swi ta endla leswaku hi va hi tsoniwile vutiphini bya swihungasi lebyi hi byi kumaka hi siku leri.√
(Maraka i yo seketela ntsena.) (1)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hikuva a a tibyerile leswaku exipilongo va loya.√/A a tsakisiwa hi ku tshama exilungwini.√ (1)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ku ya hi mongo wa xitshuriwa. Xikombiso: Nkoka wo tiva matimu ya Vatsonga-Machangana.√√
(Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka ku ya hi xitshuriwa.) (2)
- 1.13 Hileswaku loko munhu a a rhurherile exilungwini kumbe elokixini a nga fanelangi ku arisa vana va yena ku endzela vakokwana hikuva hi vona va nga ta va dyondzisa ndhavuko wa vona.√√
(Amukela na yin'wana minkongomelo leyi twisisekaka ku ya hi xitshuriwa lexi.) (2)
- 1.14 Vavanuna lava va ambele swiambalo swo kombisa mfuwo na ndhavuko wa hina vantima naswona va le ku cineni ka ncino wa ndhavuko.√√
(Amukela na yin'wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (2)
- 1.15 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi mahanyelo yo tsakisa ya le matiko-xikaya laha ku katsiwaka na mincino ya kona. Kasi eka xitshuriwa xa B ku kombisiwile vanhu lava ambaleke swiambalo swo yelana na swa vacini va ncino wa xintu hi siku ro karhi.√√
(Amukela na yin`wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (2)
- 1.16 Xi yi seketela hi leswi xi kombiseke vavanuna lava ambaleke mpahla ya ncino wo karhi wa xintu tanihileswi xitshuriwa xa A xi vulavulaka hi ta mintlangu ya ndhavuko hi ku hambanahambana ka yona.√√
(Amukela na yin`wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

	MINKUTLUNYA		MINTSHAHO
1.	Munhu u nyikiwile vutivi ka ha ri ekusunguleni ka misava.√	(a)	Kutani munhu u havaxerisiwile vutivi ka ha ri ekusunguleni ka misava. Leswi hi swona swi endlaka leswaku munhu a va munhu hikwalaho ka dyondzo.
2.	Dyondzo i ya nkoka erixakeni.√	(b)	Dyondzo i ya nkoka eka vanhu va rixaka rin'wana na rin'wana.
3.	Dyondzo yi endla leswaku vanhu va kota ku hanya swin'we hi ku rhula na ku twanana.√	(c)	Yi endla leswaku vanhu va kota ku hanya swin'we hi ku rhula na ku twanana.
4.	Dyondzo yi endla leswaku vanhu va kota ku vona nkoka wa vutomi bya vona.√	(d)	Yi endla leswaku vanhu va kota ku vona nkoka wa vutomi bya vona kun'we na mbangu lowu va hanyaka eka wona.
5.	Dyondzo yi endla leswaku vanhu lava dyondzekeke va kota ku vona nkoka wa dyondzo ya vona.√	(e)	Yi endla leswaku vanhu lava dyondzekeke va kota ku vona nkoka wa dyondzo ya vona hi ku hlayisa hinkwaswo leswi nga ehansi ka vulawuri bya vona.
6.	Dyondzo i mfungho lowu kombisaka leswaku munhu u tshunxekile.√	(f)	Dyondzo i mfungho lowu kombisaka leswaku munhu u tshunxekile.
7.	Dyondzo i xitlhangu xa vutomi.√	(g)	Hi tlhelo rin'wana, dyondzo hi yona xitlhangu xa vutomi.
8.	Dyondzo i mfungho lowu endlaka leswaku munhu a xiximeka.√	(h)	Dyondzo i mfungho lowu endlaka leswaku munhu a xiximeka.
9.	Dyondzo yi lawula vunene bya muntshwa.√	(i)	Dyondzo yi lawula vunene bya muntshwa lebyi hlanganeke na ku tshinya ka lavakulu eka leswi swi nga n'wi humesaka endloleni.
10.	Dyondzo i timitsu ta vutomi lebyinene eka muntshwa.√	(j)	Dyondzo hi yona timitsu ta vutomi lebyinene eka muntshwa.

[Ntsengo wa marito = 98]

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena].**KUMBE**

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA

- **NKOCA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:**

Munhu u nyikiwile vutivi ka ha ri ekusunguleni ka misava.√ Dyondzo i ya nkoka erixakeni.√ Dyondzo yi endla leswaku vanhu va kota ku hanya swin'we hi ku rhula na ku twanana.√ Dyondzo yi endla leswaku vanhu va kota ku vona nkoka wa vutomi bya vona.√ Dyondzo yi endla leswaku vanhu lava dyondzekeke va kota ku vona nkoka wa dyondzo ya vona.√ Dyondzo i mfungho lowu kombisaka leswaku munhu u tshunxekile.√ Dyondzo i xitlhangu xa vutomi.√ Dyondzo i mfungho lowu endlaka leswaku munhu a xiximeka.√ Dyondzo yi lawula vunene bya muntshwa.√ Dyondzo i timitsu ta vutomi lebyinene eka muntshwa.√

[Ntsengo wa marito = 76]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena]**Makoreketelo ya nkomiso:**

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya)
 - Timaraka ti3 i ta ririmi: **R (3)**
 - Ntsengo wa timaraka: **10**
- **Maavelo ya timaraka eka ririmi:**
 - Minkutlunya ya 1-3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we.
 - Minkutlunya ya 4-5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi.
 - Minkutlunya ya 6-7 leyi nga yona: Nyika maraka tinharhu.

LEMUKA:

- **Xivumbeko:**
 - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberwa.
 - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi ndlela ya minkutlunya kumbe ndzimana wu fanela wu nga onhi mongo wa timhaka.
- **Ntsengo wa marito:**
 - Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
 - Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.

- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.
- Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 Saseka.√ (1)
- 3.2 Loko swi rila, swikombankarhi swin`wana swi kavanyeta vadyondzi eka tidyondzo ta vona.√ /Loko swikombankarhi swin`wana swi rila swi kavanyeta vadyondzi eka tidyondzo ta vona. √
(Nhlamulo yin'we ntsena) (1)
- 3.3 Marito lama ma hlamusela leswaku nkarhi wo xava xikombankarhi lexinene wu fikile.√ (1)
- 3.4 Rito 'Leswin'wana' ri kombisa ku hlawuleka ka minchumu yo karhi, kasi rito 'swin'wana' ri kombisa swilo swo hambanahambana.√√ (2)
- 3.5 Ku koka rinoko eka vaamukeri va mahungu.√√ /Ku endlela leswaku swi vonaka.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 3.6 Munavetisi u lava ku kombisa leswaku i xikombankarhi xa *Rotary* xi ri xoxe lexi xi tirhisekaka kahle.√√ (2)
- 3.7 **A xi ndzi tsakisi**, hi leswi xi sandzaka swikombankarhi swa mavito man'wana.√
Xa ndzi tsakisa, hi leswi xi kombisaka vunene bya xikombankarhi lexi hi ku ka xi nga lutli.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.)
(Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
(Maraka i yo seketela ntsena.) (1)

[10]

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Ku vulavula na vanhu hi ndlela yo va kucetela leswaku va vhotela vandla leri u nga eka rona ra tipolitiki. √ (1)
- 4.2 Venga. √ (1)
- 4.3 Van'wamahungu lava rhandzaka timhaka ta vanhu, va ndzi karhata.√√ (2)
- 4.4 B.√ vanhu vo rhandza timhaka leti nga riki ta vona.√
- LEMUKA:** Mukamberiwa u kuma maraka hambiloko a tsarile letere ra nhlamulo ntsena. (1)
- 4.5 Swimunhuhatwa swa A na B swi le ku burisaneni hi timhaka ta tipolitiki.√
(Amukela na yin`wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (1)
- 4.6 I xikhovolelo hikuva na xona ximunhuhatwa xa A xi le ku laveni ka mahungu eka ximunhuhatwa xa B.√
(Amukela na yin'wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (1)
- 4.7 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa lexi nga na rito 'gangisa' kambe ri humesela erivaleni nhlamuselo yo hambana na ku kucetela munhu ku vhotela vandla ro karhi ra tipolitiki.
Xikombiso: Gezani u gangisa Misolwa leswaku a ta n'wi teka a va nsati wa yena. (2)
- 4.8 Ndzi vona xi ri kahle, hikuva ximunhuhatwa xa A xi navela ku tiva hi ta migingiriko ya vandla ra tipolitiki ra xa B. √

KUMBE

Ndzi vona xi nga ri kahle, hikuva o lava ku xava lavan'wana ta le non'weni.√

(Maraka i yo seketela ntsena).

(1)
[10]

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F**

- 5.1 Tanihi masiku, Ravuntlhanu rolero ra ku hela ka n'hweti,√ nkulukumba Jazi u lo na ku bulumuku,√ o vusiku sala endlwini, a ya exitichini xa mabazi ku ya rindzela bazi ro ya eGiyani laha a a tirha kona.
(Maraka yin'we i ya n'hweti, yin'we i ya hefemulo emahlweni ka bulumuku.) (2)
- 5.2 Nkul.√ (1)
- 5.3 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa hi rito 'tlhava', kambe ri ri na nhlamuselo yo hambana na ya xivulwa lexi a nyikiweke xona. Xikombiso: Timhaka leti a ti vulaka ti ndzi **tlhava** mbilu.√
(Amukela na yin`wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (1)
- 5.4 Munhu a nga koti ku tiva siku leri khombo ri nga ta n'wi humelela hi rona.√ (1)
- 5.5 C.√ /Ku na xo karhi lexi lavaka ku humelela.√
- LEMUKA:** Mukamberiwa u kuma maraka hambiloko a tsarile letere ra nhlamulo ntsena. (1)
- 5.6 Xona na nsulavoyakulobye a va nga ta kombetela muchayeri hi swibalesa.√ (1)
- 5.7 Vaakatiko. √ (1)
- 5.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A va nga lavi ku kanganyisiwa hi munhu eka ntirho lowu a va wu kunguhatile/A va nga lavi ku twiwa leswaku i vavulavuri va ririmi rin'wana.√
(Amukela na yin`wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (1)
- 5.9 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Loko ku vile na vanhu lava va nga suka va tsutsuma va nghena enhoveni hi ku chava swin'wana.√
(Amukela na yin`wana nhlamulo leyi twisisekaka.) (1)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70